

A párkapcsolatok formaváltozása - átmenetek és/vagy stabilitás

OTKA 49066. számú

Zárójelentés

Kutatásvezető: Spéder Zsolt

1. A kutatás folyamata: munkaterv és elvégzett feladatok

Kutatásunk *célja* a 20. század végétől Magyarországon végbemenő mélyreható demográfiai magatartásváltozás kulcselemének, *a párkapcsolatok formaváltozásának és dinamikájának megértése* volt. Értelmezésünkben a párkapcsolatok átalakulása szorosan kapcsolódik a termékenységhez, a gyermekvállalási magatartás átalakulásához, és azzal együtt képezi a népesedési magatartásváltozás alapvető folyamatát, így elemzéseink a gyermekvállalási magatartás értelmezésére is kiterjedtek.

A kutatás alapvető célját képezte, hogy *empirikus adatok elemzésével* vizsgálja a magatartásváltozás jellemzőit, azonosítsa a háttérben álló folyamatokat. Az elemzéseket elsősorban az *Életünk fordulópontjai* adatgyűjtés alapján kívántuk elvégezni, a tervek szerint a kutatás hozzájárult az említett adatgyűjtés második hullámának finanszírozásához, illetve az adattisztítás, panelkövetés feladatainak elvégzéséhez.¹ Elemzéseinkhez az említett adatgyűjtés első két hullámának adatait használtuk fel.

Terveink között szerepelt a hazai folyamatok *nemzetközi összehasonlításban* való értelmezése is. Ezen célunkat „szokatlan”, az eredeti tervben nem tervezett módon, egy *magyar-erdélyi magyar összehasonlítás* révén teljesítettük. Az OTKA által biztosított források, továbbá a kolozsvári Max Weber Társadalomtudományi Alapítvány és az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) támogatása, illetve a magyarországihoz képest alacsony adatgyűjtési költségek lehetővé tették, hogy Erdélyben a 20-45 éves népesség körében, reprezentatív mintán egy az *Életünk fordulópontjai* kérdőívprogramjának megfelelő, a helyi sajátosságokkal kiegészített adatgyűjtést végezzünk („*Életünk fordulópontjai-Erdély*”).² Kutatásunk fenti módosításához megkaptuk az OTKA Társadalomtudományi

¹ Ennek egyik eredménye, hogy a 2008-2009-ben elvégzett harmadik adatgyűjtési hullámban is a nemzetközi gyakorlatot meghaladó volt a válaszadási hajlandóság, hiszen a harmadik hullámban N=10770 személyt, a második hullámban megkérdezettek 79,6 százalékát sikerült újra felkeresni. A sikeresség becsléseink szerint körülbelül 85 százalékra tehető, hiszen sokan elhaláloztak, és így „természetes módon” estek ki a mintából.

² Az Erdélyben végzett reprezentatív adatfelvételtől lásd a Kiss Tamás – Kapitány Balázs: *Magyarok Erdélyben: a minta kialakítása és az adatfelvétel*, in: Spéder (szerk.) Párhuzamok a népesedési viszonyokban.

Kollégiuma elnökének hozzájárulását, így ezt nem tekintjük a kutatási tervtől való eltérésnek. A magyar-magyar összehasonlítás elemzései elkészültek, és célunk, hogy a jövőben *magyar-erdélyi magyar-román* összehasonlítást végezzünk, illetve a magyar-magyar magatartást európai összehasonlításban is vizsgáljuk.

Az önálló erdélyi adatgyűjtés (vö. Kapitány-Kiss tanulmányát), és annak elemzése többletfeladatok felvállalását jelentette, ami a tervezettnél több elemzés és publikáció megjelentetését eredményezték. Ugyanakkor ez több határon kívüli szociológus és demográfus kutatásba való bekapcsolódását is lehetővé tette. A tervektől való fenti eltérés, az emberi és anyagi erőforrások fenti lekötése akadályozta néhány, az eredeti tervben jelzett feladat teljes körű elvégzését. Így nem marad energia a népszámlásai adatok elemzésére, és az adatgyűjtés követési jellegét kihasználó elemzések ugyan elkészültek, de jelenleg még csak előadás formájában állnak rendelkezésre. Ezek befejezését és publikációját a jövőben tervezzük.

Eredeti terveink tehát egyszerre bővültek és korlátozódtak is. Úgy véljük azonban, hogy a kutatáson belüli súlyponteltolódás minden kutatás természetes velejárója, és a fenti változtatások következtében létrejött kutatási eredmények a kutatási célok megvalósításának tekinthetők.

A kutatásban *résztevő kutatók és kutatási segéderők* létszáma és összetétele a terveknek megfelelően alakult: új személyek a természetes cserélődés következtében (munkahelyváltás, gyermekvállalás), illetve a kutatás fentiekben említett módosítása következtében vettek részt a kutatásban.

2. A kutatás főbb eredményei

A kutatás során elkészült tanulmányok és előadások részletesen tartalmazzák a kutatásaink eredményeit. A zárójelentésben az OTKA által megadott szempontoknak megfelelően arra szorítkozunk

- hogy a legfőbb eredményeket megjelöljük,
- illetve bemutassunk néhány olyan eredményt, amelyek még nem kerültek publikálásra.

Mindkét esetben tartózkodunk attól, hogy a vonatkozó releváns szakirodalmi referenciákat itt megjelöljük, hiszen azokat részletesen bemutatjuk a kutatás keretében készült tanulmányokban. Az eredményeket itt csak egy-egy rövid bekezdésben említjük meg, és nem vállalkozhatunk az adott problémakör teljes körű bemutatására.

Élettársi kapcsolatok és házasság

(Az élettársi kapcsolatok térnyerése a rendszerváltozást megelőzően indult el) A párkapcsolatokban Európában és Magyarországon végbement változások dokumentálása széleskörű: minden országban terjednek az élettársi kapcsolatok, és a két évtizeddel ezelőtti gyakorlathoz képest ma későbbi életkorban alakítják ki az első párkapcsolatot. Ezt a halasztást és formaváltozást vizsgálatinkban mi is dokumentáltuk (vö. 1. táblázat). Bebizonyosodott az is, hogy ma az első párkapcsolatok hetven százaléka élettársiként kezdődik, és a fiataloknak csak kevesebb, mint harmada köt házasságot. Nemzetközileg is fontos, és széles körben hivatkozott³ azon eredményünk, hogy a párkapcsolatok formaváltozása, az élettársi kapcsolatok terjedése Magyarországon egyértelműen a *rendszerváltozást megelőzően indult el*, így a demográfiai tranzíció nem a rendszerváltozás következménye.

(A párkapcsolatok instabilitás nőtt) Földházi kutatási program keretében végzett elemzései pontosan dokumentálják a töretlenül növekvő válási hajlandóságot. Az adatok alapján becsülhető, hogy a ma házasságot kötők 44 százaléka élete során el fog válni. Az *Életünk fordulópontjai* adatai alapján egyértelműen látható, hogy az élettársi kapcsolatok bomlékonysága a házasságnál nagyobb, és így az élettársi kapcsolatok terjedése egyben a párkapcsolatok instabilitásának növekedését is jelenti (2. táblázat).

³ Lásd például Jan M. Hoem, Aiva Jasilioniene, Dora Kostova, Cornelia Muresan (2009): Traces of the Second Demographic Transition in selected countries in Central and Eastern Europe: Union formation as a demographic manifestation. *European Journal of Population*. DOI 10.1007/s 10680-009-9177-y..

1. táblázat

Az adott születési kohorszon belül 20, 25, 30 éves korig tartós párkapcsolatot létesítők aránya, az első párkapcsolat típusa szerint (%)

Az első párkapcsolat Típusa	A nők születési éve						
	1950–1954	1955–1959	1960–1964	1965–1969	1970–1974	1975–1979	1980–1983
	50–54	45–49	40–44	35–39	30–34	25–29	21–24
20 éves koráig							
Házasság	39,3	41,7	36,2	27,1	17,7	10,2	2,0
Élettársi kapcsolat	4,2	5,2	8,0	13,6	21,1	18,3	18,8
Nem volt még párkapcsolata	56,5	53,1	55,9	59,3	61,2	71,5	79,2
25 éves koráig							
Házasság	78,7	79,6	70,6	59,8	40,1	23,8	-
Élettársi kapcsolat	5,9	7,0	14,6	24,4	35,0	49,4	-
Nem volt még párkapcsolata	15,4	12,4	14,8	15,8	24,5	26,8	-
30 éves koráig							
Házasság	86,6	84,8	76,2	64,6	44,6	-	-
Élettársi kapcsolat	6,4	9,1	17,5	27,6	42,9	-	-
Nem volt még párkapcsolata	7,0	6,1	6,2	7,8	12,5	-	-
Összesen (100%) N=	760	724	588	602	646	703	543

2. táblázat

Párkapcsolati státusz 60 hónappal az első párkapcsolat kialakulása után

Párkapcsolati helyzet	Az első párkapcsolat létesítésének ideje						
	1965–1969	1970–1974	1975–1979	1980–1984	1985–1989	1990–1994	1995–1999
60 hónappal az első párkapcsolat után							
A párkapcsolat fennáll	92,3	91,3	90,9	87,5	87,0	82,8	78,1
A párkapcsolat felbomlott	7,7	8,7	9,1	12,5	13,0	17,2	21,5
Házasság, mint első párkapcsolat után 60 hónappal							
Házasságban él	93,7	92,7	92,7	90,2	91,4	88,2	91,8
Elvált	6,3	7,3	7,3	9,8	8,6	11,8	8,2
Az élettársi kapcsolat, mint első párkapcsolat után 60 hónappal							
Ugyanabban a kapcsolatban él	-	(75,0)	78,9	77,0	78,3	75,9	69,7
Az élettársi kapcsolat megszakadt	-	(25,0)	21,1	23,0	21,7	24,1	30,3

Megjegyzés: (): 50–100 közötti elemszám.

(Az élettársi kapcsolatot házassággá váltók jellemzői). Tudtuk, hogy az élettársi kapcsolatok többsége házassággá válik. A leíró statisztikánk arra utal, hogy az élettársi kapcsolatot házassággá váltók aránya csökken. Dinamikus elemzésünkben arra kerestünk választ, hogy

objektív, vagy szubjektív tényezők mennyiben befolyásolják, hogy kik azok akik idővel összeházasodnak. A Cox-regresszióval végzett elemzéseink, az egymásra épülő modellek alapján megállapíthattuk, hogy ebben objektív és szubjektív tényezők egyaránt szerepet játszanak (vö. 3. táblázat). Növeli a házasságkötés valószínűségét, ha valaki terhes lesz (ez a legfontosabb tényező), ha az adott párkapcsolat nem az első kapcsolat, ha valaki elégedett párkapcsolatával, és pozitívan ítéli meg a házasság intézményét. Végül minnél iskolázottabb valaki, annál nagyobb eséllyel köt házasságot. Csökkenti a házasságkötés esélyét, ha valaki tanul, vagy a partnere elvált családi állapotú. Végül, ha az élettársi kapcsolatban élők a nő terhességének ideje alatt nem házasodnak össze, akkor kicsi annak a valószínűsége, hogy a gyermek megszületése után összeházasodnak.

3. táblázat,

Az élettársi kapcsolatot házassággá váltók elemzése, A Cox-regresszió eredményei, esélyhányadosok, minta: 2001-ben élettársi kapcsolatban élők, és hajadon családi állapotúak (n=660)

	Párkapcsolati státusz		+ strukturális körülmények		+ gyerekek		+ párkapcsolati minőség		+ Gyermekvállalási terv		+ Fertility intention		+attitude		+ házassági terv	
	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)	Sig.	Exp(B)
Nem		1.064		1.030		1.009		1.000		1.017		1.002		.988		1.056
ÉT időtartam (td)	***	.991	***	.992	**	.995	**	.995	***	.994	**	.995	*	.996		.998
Tanul (td)				.436		.545		.515		.427		.518		.490	*	.351
Terhes (td)					***	7.534	***	7.394			***	7.384	***	7.543	***	8.104
Gyerek (td)						.768		.800				.817		.839		.949
Partner elvált	***	.410	***	.411	**	.431	**	.439	**	.433	**	.441	**	.466	**	.486
Volt korábbi part.		1.180		1.300		1.349		1.433		1.345		1.399		1.469	**	1.732
Iskolai végz.			**		*		*		*		*		*			
Szakmunkás				1.236		1.196		1.190		1.224		1.197		1.194	*	1.129
Érettségii			*	1.644		1.516	*	1.570	*	1.643	*	1.588		1.555	*	1.693
Felsőfok			***	2.345	**	2.160	**	2.152	**	2.147	**	2.126	**	2.081	**	2.027
Településtípus																
Község			**	.563		.702		.711	*	.587		.719		.730		.676
Kisváros				.741		.852		.854		.783		.867		.825		.916
Nagyváros				.721		.829		.817		.726		.820		.831		.781
Szülővel él				1.243		1.241		1.239		1.234		1.265		1.263		1.278
Elégedettség pár							**	1.162	**	1.187	**	1.167	**	1.154		1.086
Gy. vál. szándék																
3-6 év										.822		.881		.909		1.128
Később (6y+)										.838		.912		.937		1.193
NT										1.085		1.320		1.269	**	2.851
Nem										.673		.901		.932		1.477
Házassági att.													**	1.894		1.241
Házassági szándék															***	
Talán															***	.267
Nem															***	.146

Td=time dependent

Válás és új párkapcsolat

(*A válást meghatározó tényezők*) Részletesen vizsgáltuk, hogy mely tényezők befolyásolják a válás valószínűségét. Az eseménytörténeti elemzések segítségével visszaigazolódott a szocializációs hipotézis (azok válnak inkább, akiknek a szülei is elváltak, és kisebb az esély a válásra, ha valakinek két vagy több testvére volt), és megtudtuk, hogy noha gyermekek is válnak, de a gyermek mégis visszatartó erőt jelent. Viszont, ha a gyerek még a házasságkötés előtt született, tehát a házasságkötésben egyfajta "kényszer-elem" is szerepelt, az növelte a válás valószínűségét. A nemzetközi tapasztalatokkal úgyszintén egybevágott, hogy a házasság előtti együttélés nem csökkentette, hanem növelte a válás valószínűségét.⁴

(*Kik kötnek új párkapcsolatot a válás után?*) A válást követően a férfiak egy harmada, a nők közel ötöde két éven belül új kapcsolatot létesít, és a férfiaknak csak tizede (11%), a nőknek pedig három tizede nem létesít újabb kapcsolatot a válás után. A fiatal életkor, a korábbi házasság hossza (rövid tartama) javítja az új párkapcsolat kialakításának esélyét. A kisgyermek, a várákosoknak megfelelően, a nők körében akadályozzák az új párkapcsolat kialakításának esélyét. Az is kiderül, hogy amennyiben a válás után viszonylag hamar nem alakul ki új párkapcsolat, akkor az idő múlásával mind a férfiak, mind pedig a nők körében csökken az új párkapcsolat kialakításának esélye.

Párkapcsolatok Magyarországon és az erdélyi magyarság körében

A magyarországi és az erdélyi magyar fiatal (20-44 éves) népesség összehasonlítás során megállapíthattuk, hogy az első párkapcsolatok létesítése mindkét vizsgált népességben magasabb életkorra tolódott el. A halasztás folyamata a két populációban párhuzamosan, minden késleltetés nélkül következett be. Ebben a vonatkozásban egyértelmű a rokonság. Lényeges különbségek abban jelentkeztek, hogy mennyire általános az élettársi kapcsolat, mint első párkapcsolat. A jelenség Magyarországon nem csak gyakoribb, de gyorsabban is terjed, és indulásként mára uralkodó formává vált. Erdélyben nem ez a gyakorlat, továbbra is a házasság a tipikus első párkapcsolati forma. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az élettársi kapcsolat – különösen a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében – növekvő népszerűsége tett szert. Mindkét népességben sebezhetőbbé váltak a rövid múltra visszatekintő párkapcsolatok, ami alapvetően az élettársi kapcsolatok instabilitásának a számlájára írható. A jelenséget Magyarországon inkább az élettársi kapcsolatok magas aránya, Erdélyben pedig ezek fokozódó bomlékonysága

⁴ A válás problémakörét több oldalról is körüljárja Földházi Phd dolgozata „*Az első házasságkötés után. A párkapcsolatok dinamikája, egyszülős családok kialakulása és megszűnése Magyarországon a 20. század második felében*” Budapesti Corvinus Egyetem, 2008”.

magyarázza.

A Magyarországon élők és az erdélyi magyarok demográfiai viselkedésének néhány további jellemzője

(*Tátongó szakadék a gyermekvállalási szándékok és azok realizálása között*) Nincs nagyságrendi különbség a Magyarországon, illetve Erdélyben élő magyarok gyermekvállalási szándékainak intenzitása között. Nem tér el lényegesen az átlagos elért gyermekszám sem. A férfiak és nők gyermekvállalási törekvései alapvetően megegyeznek, és amennyiben ezek társadalmi és demográfiai ismérvek szerint szóródnak, egyazon irányba mutatnak. Mindkét népességben jelentős az eltérés a kívánt gyermekszám és a meglévő gyermekszám között. Ez természetese velejárója annak, hogy a) fiatal népességet vizsgáltunk, illetve, b) hogy mindkét népességre jellemző a halasztás. A magyar elemzések egyes eredményei, hogy a rövidtávú gyermekvállalási szándékokat az érintettek egy harmada tudja valóra váltani, arra utal, hogy a kívánt gyermekszám a jövőben sem fog realizálódni.

4. táblázat
A kívánt gyermekszám és az átlagos gyermekszám a 20–44 éves magyarországi és az erdélyi magyar népesség körében, nemek szerint

Nem	Magyarország		Erdély	
	Kívánt gyermekszám	Átlagos gyermekszám (meglévő)	kívánt gyermekszám	Átlagos gyermekszám (meglévő)
Nők	2,08	1,26	1,96	1,23
Férfiak	1,98	0,92	1,97	0,84

(*Gyermekszám: differenciálódás*) Megállapíthatjuk, hogy a termékenységi magatartásnak a rendszerváltozást követő átalakulása mindkét országban két, egymáshoz kötődő folyamatban realizálódik. (1) Emelkedik az első gyermek születésekor betöltött átlagos életkor, illetve csökken az adott életkorig anyaságot vállalók részaránya; (2) késleltetve indul a termékenységi életpálya, idősebb korra tolódik a szülővé válás. Ez a folyamat Magyarországon kicsit korábban indult el, mint Erdélyben, de mindkét társadalomban egyértelműen a rendszerváltáshoz kötődik, azt követően bontakozott ki. Két tényező azonban arra utalt, hogy nemcsak szűken vett halasztásról, hanem differenciálódásról is szó lehet. Egyrészt nagy az esélye, hogy csökkeni fog a második gyermeket vállalók hányada, következésképpen a gyerekek között vélhetően nőni fog az egygyermekesek részaránya. Ez

leginkább az erdélyi magyarok, azon belül a magasabb végzettségű nők körében várható. Másrészt nincsen kizárva, hogy a gyerektelenek hányada is emelkedik majd. Természetesen addig, amíg a fiatalabb kohorszok nem zárják le reprodukív életszakaszukat, nem zárhatjuk ki a pótlás lehetőségét. Abban azonban kételkedünk, hogy ez maradéktalan lehet. Azt valószínűsítjük, hogy a végső gyermekszámot tekintve a gyermekvállalási magatartás nem tér vissza a korábbi mintájához. Összegezve: a gyermekvállalási magatartás olyan átalakulását érzékeljük, amely a befejezett termékenység csökkenéséhez vezet, miközben a gyermekszám szerinti szóródás – a kétgyermekesek arányának visszaesése miatt – nő.

(*A demográfiai viselkedés azonossága a lényeges életszínvonal-különbségek ellenére*) Jelentős eltérés mutatkozik a magyarországi és az erdélyi magyar népesség életszínvonala között. A termékenységi elméletek alapján tehát azt vártuk, hogy ez befolyásolni fogja a két népességet jellemző termékenységi magatartást. E feltételezést erősítette az is, hogy a Magyarországon és Romániában lényeges eltérés van a családpolitika rendszere között. Ugyanakkor elemzéseink alapján inkább a hasonlóságok, nem pedig a különbségek voltak jellemzőek. Mindez arra utal, hogy a rendszerváltozást követő demográfiai mintaváltozás erőteljesebben „van alárendelve” az általános európai tendenciáknak, és a kulturális tényezőknek e változásokban a feltételezettnél lényegesebb szerepe van.

3. Kutatási outputok

A kutatás eredményeit a melléklet „közlemények jegyzéke” tartalmazza. Összesen 20 cikk és tanulmány jelent meg az OTKA támogatásának feltüntetésével, és a kutatás keretében Földházi Erzsébet sikeresen védte meg PhD-ját. Ezen túl több hazai és nemzetközi konferencián is bemutatottuk kutatási eredményeinket. Az *Életünk fordulópontjai* adatgyűjtés ingyenesen rendelkezésre áll a hazai és nemzetközi kutatók számára, az *Életünk fordulópontjai-Erdély* pedig az erdélyi népesség elemzésének fontos forrásává vált. Noha a kutatás lezárult, az OTKA által finanszírozott kutatási program nem fejeződött be, hiszen több tanulmány írása jelenleg is folyamatban van, és az említett adatgyűjtések a jövőben újabb elemzéseket tesznek lehetővé.